

РЕТРОСПЕКТИВНІ ОГЛЯДИ

Євген ЛУНЯК
(Ніжин)

“Ніжинці” у Франції

Питання еміграційних процесів з України, формування та розвитку української діаспори нині є дуже актуальними. Близько п'ятої частини української нації представлено зараз закордонними українцями. Діяльність українських осередків за межами етнічної Батьківщини стала темою багатьох наукових досліджень. Великий інтерес для істориків представляє різнопланова діяльність українців у Франції. Ця провідна країна не лише Європи, але й цілого світу, була привабливою для багатьох хвиль мігрантів з різних континентів. Минуле українства у Франції є цікавою, хоча й недостатньо вивченою темою. Історії української діаспори у цій країні присвячено низку окремих публікацій і дисертаційних досліджень [3; 8; 10; 12; 20–21].

У даній історичній розвідці буде розглянуто регіональний аспект діяльності українства у Франції, а саме участь представників Ніжинщини в політичних, економічних, культурних, наукових і військових процесах, що були пов'язані з життям цієї західноєвропейської держави протягом століть. Звичайно, під визначенням “ніжинці” тут будуть розумітися не лише особи, що народилися в сучасному місті Ніжині найближчій окрузі. До умовної сукупності “ніжинців” будемо зараховувати людей, що походили з Ніжинської землі, вважали її рідною й визнавали свою належність до неї різного часу. Щоправда, саме поняття “Ніжинщина” історично не є сталим. Тут можна говорити про досить велику територію Ніжинського козацького полку, що за розмірами перевищував деякі сучасні області України; територію Ніжинського повіту чи, пізніше, району. Відтак, із повним правом до “ніжинців” можна зарахувати уродженців інших регіонів чи навіть країн, які довгий час жили, навчалися чи працювали в Ніжині, маючи теж повне право вважати це місто рідним.

Звичайно, дослідити різноаспектну діяльність всіх “ніжинців” у Франції не уявляється можливим. Тож головна увага буде приділена відомим особистостям, що жили та працювали у цій країні й були тісно пов'язані з Ніжинщиною.

Визначити найдавніший час потрапляння стародавніх вихідців із цього регіону до Франції зараз навряд чи можливо – це біль-

ше належить до гіпотетичної сфери історичного фантазування. Цілком ймовірно, що за великих міграційних процесів давнини люди з цієї місцевості могли потрапити на територію сучасної Франції. Згадаймо, хоча б походи Аттіли, який із території сучасної України досяг кордонів сучасної Франції. Можна припустити, що в складі гунського війська могли перебувати представники слов'янських племен, що осідали територію навкруги сучасного Ніжина. Проте, таких припущень можна побудувати безліч й усі вони будуть цікавими, але бездоказовими й необґрунтованими. До того ж, виникнення безпосередньо міста на території сучасного Ніжина (літописних Нежатино, Уненежа, Нежатиної ниви) відноситься до кінця X – XI ст.

Подібним чином можна побудувати ще кілька теоретичних, але бездоказових припущень, що ґрунтуються на давніх зв'язках між територією сучасної України та Францією.

Перший зафіксований контакт між Києвом і Парижем є загальновідомим. Це одруження близько 1049 р. княжни Анни Ярославни, дочки Великого князя київського Ярослава Мудрого з французьким королем Генріхом I. Так само безпідставно можна припускати наявність у почті княжни, що виїхала на чужину, присутність підданих Русі з будь-якого регіону, підвладного Києву, в т.ч. й з Надостер'я.

Так само можна припускати наявність когось з “ніжинців” в оточенні єпископа Петра Акеровича, якого інколи називають митрополитом Русі, відправленого до Франції князем Михайлом Чернігівським (згодом канонізованого за мученицьку смерть за віру від рук монголів) для участі в Ліонському соборі в 1245 р., щоб закликати латинян організувати хрестовий похід проти татар.

Більш вірогідним є потрапляння представників Ніжинщини до півдня Франції (щоправда, не з доброї волі) у XIV–XVII ст. Причиною насильницького переселення людей з цього регіону України могли слугувати напади кримських татар. Степові завоювники часто приходили на землі Лівобережжя, збираючи ясир. Доля полонених була сумною. На кримських невільничих ринках їх продавали у рабство. Работоргівці (насамперед, генуезці) розвозили руських рабів по всьому Середземномор'ю. Відомий історик Іван Лучицький у своєму дослідженні “Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV вв.” (1886), спираючись на зібраний у Франції та Іспанії значний архівний матеріал, виявив помітний приток невільників із Русі в пізньому Середньовіччі до цієї французької провінції, що розташована між Піренеями та Середземним морем. Можна не сумніватися, що до найбільш крупних портів Середземномор'я – Перпіньяна (столиці Русільйона) та Марселя (столиці Провансу) впродовж зазначеного періоду доставлялися работоргівцями сотні руських рабів. Як зазначав автор у цій розвідці: “Головним чином рабів купували в Русільйоні для задоволення землеробських потреб <...> Рабиню руську, завжди молоду, купували безумовно, і згодом після закінчення певного часу її дитина чи діти продавалися чи відправлялися до притулку, а вона сама передавалася у тимчасове користування іншій особі в якості більшою мірою годувальниці <...> Це було справою вкрай вигідною для рабовласника. Купуючи за досить високу ціну руську рабиню, рабовласник легко повертав свої гроші шляхом здавання її в найми на час. Особливо покращилися в цьому відношенні його шанси, коли в Перпіньяні увійшло з другої половини XV ст. у загальну моду тримати руських годувальниць” [13].

Можна припускати потрапляння “ніжинців” до Франції в XIV–XVII ст. і мирним шляхом із торгівельною чи освітньою метою. Відомо, що тут діють одні з найстарі-

ших університетів світу – в Парижі, Монпельє, Тулузі, Страсбурзі. На той час значне число представників козацької старшини та шляхетства отримувало освіту в західно-європейських вищих навчальних закладах. У списках студентів середньовічної Сорбонни згадуються учні “з Рутенії” (1353, 1369), “рутенської нації з Києва” (1463, 1469) чи “Natione Ruthenia de Ucraina” (1567)^{*1}.

До XVII ст. відноситься й перші згадки перебування на французькій території загонів українського козацтва. Це пов'язано з подіями Тридцятирічної війни (1618–1648). Є свідчення, що у лютому 1636 р. двохтисячний кінний загін козаків брав участь у бойових діях на землях Шампані^{*2}.

Близько 2400 козаків у складі армії відомого французького полководця принца Людовика де Конде в 1645–1646 роках узяли участь в облозі Дюнкерка, що утримували іспанці, й прославилися своєю військовою майстерністю і звитягою. Серед козацьких ватажків у Франції прийнято називати таких видатних українських лідерів як Богдан Хмельницький та Іван Сірко, хоча точних підтверджень цьому наразі немає. Наявність уродженців Ніжинщини серед цих козацьких найманців у Франції також документально поки не підтверджена, але має високу вірогідність. Слід зауважити, що життя обох зазначених легендарних українських полководців до певної міри пов'язане з Ніжином. Безумовно, обидва були в цьому важливому місті, яке було центром потужного Ніжинського козацького полку. Наприклад, третьою й останньою дружиною гетьмана Богдана Хмельницького була Ганна Золотаренко, сестра ніжинських полковників Івана та Василя Золотаренків. Вони побралися в 1651 р. За одними джерелами це урочисте дійство відбулося у Корсуні, звідки походила родина Золотаренків, за іншими – Богдан і Ганна обвінчалися в Ніжині у Миколаївському соборі, поряд із яким нині стоїть погруддя уславленому гетьману. Кошовий отаман Іван Сірко взагалі був ніжинським полковником за призначенням гетьмана Петра Дорошенка (щоправда, впродовж дуже короткого часу), з яким потім розійшовся у поглядах. Не виключена можливість і його особистої участі в Чорній раді під Ніжином в 1663 р.^{*3}

Є звістки, що у якості найманців українські козаки з'являлися у Франції й в інші часи [18, с. 65–66]. У французькій мові з того часу міцно закріпилися поняття “Cosaques”, “Zarogogues” (“козаки”, “запорожці”).

У межах Ніжинського полку були розташовані дві гетьманські столиці кінця XVII–XVIII ст. – Батурин і Глухів. Шлях до них із Києва пролягав саме через Ніжин. Тож, усі гетьмани України цього часу мусили проїжджати через Ніжин, долаючи шлях між Києвом і столицею.

Якщо у випадку з Б. Хмельницьким і І. Сірком їхнє перебування у Франції є лише вірогідним. То факт присутності у цій країні видатного гетьмана Івана Мазепи напри-

^{*1} Українсько-французькі відносини // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8>

^{*2} Козаки у Тридцятирічній війні // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B8_%D1%83_%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%86%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96

^{*3} Сірко Іван Дмитрович // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%BE>

кінці 1650-х років не викликає жодного сумніву. Майбутній гетьман побував у Франції під час свого навчання в західноєвропейських університетах, куди він був виряджений за наказом польського короля Яна-Казимира. В 1704 р. сам І. Мазепа, приймаючи в Батурині французького посла Жана де Балюза, згадував, що “в молодих літах відвідав Париж і південну Францію, був на прийомі в Луврі, коли святкували Піренейський мир”. Гетьман і дипломат спілкувалися латиною та польською мовами. І. Мазепа зізнався де Балюзу, що погано володіє французькою, хоча посол і зазначав у своїх спогадах наявність у гетьмана французьких і голландських газет [7, с. 438; 16, с. 27; 18, с. 123]. У XVIII–XIX ст. образ Мазепа як українського патріотичного авантюриста стане надзвичайно популярним у Франції й буде увічнений у літературі та живописі.

Першим достеменним так би мовити “ніжинцем” у Франції можна вважати Григора Орлика. Народжений у 1702 р. в Батурині, син відомого гетьмана Пилипа Орлика, автора козацької “Конституції”, сподвижника І. Мазепа, він у семирічному віці (разом із батьком) фактично став вигнанцем. Наприкінці 1720-х років він оселився у Франції, де був прийнятий на королівську службу, під час якої виявив блискучі військові та дипломатичні здібності, ставши близькою людиною в оточенні короля Людовика XV й отримавши титул графа та чин генерал-лейтенанта. Г. Орлик дружні стосунки з Вольтером, якому надавав інформацію про Україну.

Основні прагнення Григора Орлика були зосереджені на те, щоб здобути підтримку Франції щодо ідеї відродження самостійної козацької держави. Король Людовик XV був зацікавлений в українських справах. Це пояснювалося з одного боку намаганням Франції домінувати на європейській арені, а з іншого – родинними зв'язками французького монарха. Король був одружений з польською принцесою Марією Лещинською. Шлюб відбувся коли нареченій було 22 роки, а нареченому лише 15. Її батько Станіслав Лещинський двічі був королем Речі Посполитої. В 1704 р. він зійшов на польський престол за підтримки шведського короля Карла XII, який на той момент контролював більшу частину Польщі. Після поразки шведів під Полтавою Станіслав втратив владу; вдруге він став королем у 1733 р. за підтримки свого вінценосного зятя, але вже за рік знову зрікся престолу й назавжди оселився у Франції, де правили його зять і дочка. Станіслав Лещинський став останнім герцогом Лотарингії, історичної області на сході країни. З того часу серед французів укорінилося дивне слов'янське ім'я Станіслаас. Нині центральна площа лотаринзької столиці Нансі названа ім'ям останнього місцевого герцога.

З ім'ям Григора Орлика досить часто пов'язують назву французького аеропорту Орлі у Парижі, яка начебто пішла від імені господаря маєтку, розташованого тут раніше. Це твердження базується на співзвучності імен, але не підтверджується документально.

Григор Орлик все життя намагався популяризувати серед французів ідею козацької України, яка має право на відновлення своєї самостійності. Це було можливо лише в разі створення великої європейської коаліції проти Російської імперії. Неодноразово він бував при дворах різних сусідніх із Україною правителів – польського короля, турецького султана, кримського хана. Побував гетьманич таємно й на українських землях підконтрольних російському уряду. Г. Орлик навіть виношував ідею перенесення Запорозької Січі на Рейн. Працював він і над твором з історії України, який так і лишився незавершеним (“Notes sur l'Ukraine et les Cosaques qui sont peu connus en Europe” (=“Замітки про Україну та козаків, яких мало знають в Європі”). До останніх

днів свого життя Григор Орлик намагався допомогти своєму народу, нехай і живучи у далекій Франції [17, с. 123–272; 23].

До когорти “ніжинців” можна умовно зарахувати гетьманську родину Розумовських. Останній гетьман України Кирило Розумовський, що прагнув повернути столицю до Батурина, зруйнованого за наказом Петра I в 1708 р., вперше відвідав Францію ще в 1743–1745 роках. За наказом свого старшого брата Олексія, фаворита, а згодом морганатичного чоловіка імператриці Єлизавети Петрівни, Кирило мав вивчати європейські науки, мови, манери. Деякий час майбутній гетьман перебував у Берліні при дворі прусського короля Фрідріха Великого (друга та шанувальника Вольтера), де у загальному вжитку була якраз французька мова. Є свідчення, що К. Розумовський навчався в університеті Страсбурга. Непрямим підтвердженням цього може бути факт, що через 20 років він відправив саме до цього закладу навчатися своїх дітей.

Кирило Розумовський перебував у Європі під іменем дворянина Івана Івановича Обідовського (цікаво, що саме так звали загиблого в Прибалтиці на початку XVIII ст. під час Північної війни небожа І. Мазепи, – то чи не шукав російський уряд зв’язків із мазепинцями у Франції, зокрема, з тим самим Григором Орликом?). Прізвище було змінено, оскільки за кордоном були відомі обставини возвеличення Розумовських. Тому Кирило їхав під іншим іменем, аби не зашкодити інтересам імперії [4, с. 27, 57].

Олексій дав молодшому брату детальну інструкцію про поведження себе за кордоном: “При отправлении вас в чужестранные государства <...> как для изучения полезных наук, так и пристойных честному кавалеру добрых поступок, рассудил я за потребное при желании вам к тому намерению Божия благословения, дать следующую, к собственной вашей пользе, братскую инструкцию. По силе оной должны вы поступать: 1. Вести себя пристойно, сохранять традиции <...> православного греческого исповедания. 2. Слушатися советов свого попечителя [Григорія Теплова – *авт.*]. 3. Старательно учиться разным полезным наукам” [4, с. 24–25]. Інструкція, що була надана Олексієм Розумовським Г. Теплому, складалася з 16 пунктів і була більш деталізованою. Так, наприклад, пункт 5 приписував: “Перво всего, я думаю, учиться Кириле Григорьевичу немецкого языка, а когда в том несколько навькнет, то и французский начать надобно, дабы, во Францию приехавши, мог он хотя несколько по-французски говорить...” [4, с. 25–26].

Навесні 1745 р. він повернувся до Петербурга й наступного року одружився з родичкою імператриці Катериною Нарішкіною, давши початок вельми великому сімейству: Іван (помер у дитинстві), Олексій, Андрій, Петро, Лев, Григорій, Наталія, Єлизавета, Анна, Параска.

У той час, коли майбутній гетьман студіював науки та мови в Західній Європі, його брат з таємною вінченосною дружиною влітку-восени 1744 р. відвідали рідний їм Козелець, де імператриця познайомилася зі своєю свекрухою Наталією Дем’янівною та її дочками. Жіноцтво Розумихи проводжало Єлизавету й Олексія з Козельця до Ніжина й отримало запрошення на весілля спадкоємця престолу великого князя Петра Федоровича [4, с. 53]. Ймовірно в Ніжині почет зустрічав ще один представник нового старшинського роду – небіж чоловіка імператриці, ніжинський полковник Петро Розумовський.

За імператорства Єлизавети титули та подарунки сипалися на Кирила як з рогу достатку. Ясновельможний гетьман, граф, генерал-фельдмаршал, президент Петербур-

зької академії наук – козацькому сину з Лемешів годі було в дитинстві про таке й мріяти! Проте, з приходом до влади Катерини II (до чого сам гетьман доклав немало зусиль) становище змінилося. 10 листопада 1764 р. указом нової імператриці гетьманство було скасоване. К. Розумовський, зрікшись булави й отримавши солідну пенсію у якості відступного, виїхав за кордон зі своїми старшими синами. Колишній гетьман прихильно був прийнятий при дворі французького короля Людовика XV, а його діти – як уже згадувалося – здобували освіту в Страсбурзькому університеті. Згодом К. Розумовський жив то в Петербурзі, то за кордоном. Лише наприкінці життя старий Кирило Григорович повернувся до Батурина, де провів останні роки свого життя. Тут він помер у 1803 р. і був похований у Вознесенській церкві, яку сам і збудував.

Особливо цікавою є доля Андрія Кириловича, третього з шести синів гетьмана. Він народився в Глухові 22 жовтня 1752 р. Хрещеними батьками хлопчика стали Олексій Григорович Розумовський і Наталія Дем'янівна Розумовська. В грудні 1764 р. Андрій разом із братами та батьком вирушив до Страсбурга, де його учителем був відомий у Європі професор Шенфлін. Гетьманич досконало оволодів європейськими мовами, серед яких французька була тоді найуживанішою [5, с. 4–5].

У 1769 р. 17-річний Андрій повернувся до Росії й 6 років служив на флоті, відзначившись під час російсько-турецької війни в знаменитій Чесменській битві в Егейському морі (1770). З 1779 р. він перебував на дипломатичній роботі, очолюючи посольські місії в Неаполітанському королівстві, Данії, Швеції й Австрії. За його безпосередньої участі були здійснені поділи Речі Посполитої та створені військові коаліції проти революційної Франції. Від 1801 р. і до своєї смерті в 1836 р. А.К. Розумовський проживав, здебільшого, у Відні, виконуючи різні дипломатичні місії. Будучи переконаним ворогом революційних ідей і Наполеона I, залишаючись відданим захисником монархізму та легітимізму, Андрій Кирилович був відправлений у відставку Олександром I після Тільзитського миру (1807). Він залишився жити у Відні, де мав славу щедрого мецената й демонстрував свої музичні здібності; мав дружні взаємини з Бетховеном (останній, навіть, присвятив йому кілька симфоній), Моцартом і Гайдном. В умовах нової війни з Наполеоном I, імператор повернув А. Розумовського на дипломатичну службу. На початку 1814 р. Андрій Кирилович представляв російську сторону на мирних переговорах із французами в Шатільйоні. Його жорстка й безкомпромісна позиція, спрямована на обмеження могутності Франції, не була прийнята французьким імператором, і переговори були припинені [6, с. 461]. Проте, вже в березні 1814 р. російська армія вступила до Парижа. Незабаром туди прибув і сам Олександр I разом із А. Розумовським.

Здивовані парижани з подивом бачили на своїх тісних вуличках роз'їзди донського козацтва. Мешканці французької столиці, що знали про козаків як жорстоких і безжалюбних шибайголів, були дуже налякані вступом до їхнього міста, що вважався осередком цивілізації, диких варварських східних орд, які – за уявленнями французів – жили лише війною. Про свої дитячі враження від цього небаченого видовища пізніше згадували відомі французькі історики, що цікавилися минулим України, 15-річний Жуль Мішле та 11-річний Проспер Меріме, які мешкали тоді в Парижі. Все життя корифей французької історіографії Ж. Мішле буде дивитися на Росію з пересторогою та тривогою [24], а ось письменника й історика П. Меріме козаки наштовхнуть на низку історичних досліджень про їхнє минуле [1, с. 116].

Однак, жажливі очікування виявилися перебільшеними. Париж практично не зазнав руйнувань, знайомство з містичними козаками було достатньо мирним. Щоправда, пам'ять про себе вони залишили. Наприклад, відоме французьке слово бістро, що увійшло до нашої мови в якості означення швидкої закусконої, легко відкриває свою етимологію російського слова «быстро». Саме це слово чули паризькі ресторатори від нетерплячих російських завойовників, коли ті вимагали дати їм нашвидкуруч якусь їжу. Слово у Франції прижилося, а згодом повернулося й до нас у вигляді легких закусокних.

Серед інших запозичень можна назвати й широкі лопатоподібні бороди, яких Західна Європа до початку XIX ст. практично не знала. Саме такі бороди, бачені у російських козаків, через півстоліття носитимуть і пишатимуться ними багато чоловіків. Про поширення широких борід свідчать портрети західноєвропейських діячів другої половини XIX ст. Погляньмо на Чарльза Дарвіна, Карла Маркса, Фрідріха Енгельса, Джузеппе Гарібальді, серед відомих французів борода прикрашала обличчя паризьких комунарів Шарля Луї Делеклюза, Луї Варлена, Ежена Пот'є, письменників Стендаля, Жуля Верна, Альфонса Доде, Альфреда де Мюссе, Віктора Гюго та Анатолія Франса, композиторів Жоржа Бізе та Клода Дебюсі, науковця Луї Пастера, художника Клода Моне, інженера Гюстава Ейфеля, а також президентів III республіки Жуля Грєві, Саді Карно, Раймона Пуанкаре й інших.

А.К. Розумовський відігравав неабияку роль у роботі Віденського конгресу й укладанні остаточного миру з Францією в 1815 р. Тут, у Парижі А. Розумовський особисто познайомився з Великим князем Миколою Павловичем, майбутнім імператором.

За дипломатичний талант і вміння організувати вигідні для Росії переговори, вдячний імператор Олександр I надав А. Розумовському титул світлішого князя [6, с.575].

Після завершення наполеонівських війн, А. Розумовський жив у Відні, час від часу виїжджаючи до Італії чи Франції. Звикнувши жити на широку ногу, він в останні роки наробив боргів і жив у скруті. За кілька років до смерті під впливом своєї дружини графині Тюргейм А. Розумовський прийняв католицизм. Нині віденці зберігають пам'ять про щедрого й обдарованого князя-мецената: одна з вулиць австрійської столиці носить його ім'я, а в музеї Бетховена висить його портрет [7, с. 662].

Серед інших відомих земляків, що навчалися й проживали у Франції, можна згадати талановитого художника-портретиста Антона Павловича Лосенка (1737–1773). Народившись у Глухові, він у семирічному віці був вивезений до Петербурга, де навчався живопису в Академії мистецтв. У 1760–1765 роках А. Лосенко вдосконалював свої малярські здібності в Парижі, згодом у Римі. Повернувшись до Петербурга в 1769 р., він став професором, академіком, а з 1772 р. – директором Академії мистецтв. Проте, рання смерть перервала його творчий злет.

Безпосередньо ніжинцем за народженням, дотичним до французької історії, є Юрій Федорович Лисянський (1773–1837), відомий мореплавець, котрий першим у вітчизняній історії здійснив навколосвітню подорож разом із Іваном Федоровичем Крузенштерном. Народившись у родині ніжинського протоієрея, хлопчик мав мрію стати моряком. Поступивши до Морського кадетського корпусу, він познайомився з І. Крузенштерном, з яким згодом здійснять свій науковий подвиг. Уже в 15-річному віці гардемарин Ю. Лисянський брав участь у морських битвах зі шведами. Після завершення російсько-шведської війни був відправлений у числі кращих морських офіцерів на навчання в Англію, найбільшу морську державу світу, де провів 4 роки, досконало вивчивши англійську мову. Брав участь у морських битвах із французами,

особливо відзначившись при взятті у полон французького фрегата “Елізабет”. У складі англійських ескадр Ю. Лисянський побував у США, був особисто знайомий із Джорджем Вашингтоном, багато плавав у водах Атлантики та Індійського океану.

26 липня 1803 р. шлюпи “Нева” та “Надежда” вийшли з Кронштадта, щоб здійснити першу російську навколосвітню подорож. “Невою” командував Ю. Лисянський. У густому тумані він незабаром загубив інший корабель, котрим командував І. Крузенштерн, тож майже вся подорож – мало не три роки – була здійснена ним самостійно. Через Балтійське та Північне море мандрівники вийшли у води Атлантики. Обігнувши Південну Америку мореплавці досягли Тихого океану. Близько року Ю. Лисянський провів біля берегів Російської Америки – Аляски, допомагаючи в облаштуванні російських колоній, а потім взяв курс на Китай. Досягнувши китайського порту Макао, капітан дізнався, що почалася нова війна з французами, тож зустріч у морі з французькою ескадрою для “Неви” не віщувала нічого доброго. Зваживши наявні ресурси, Ю. Лисянський прийняв безпрецедентне на той час рішення: провести свій корабель від китайського Макао до англійського Портсмута, не заходячи в жоден порт. Нечуване доти плавання завершилося успішно. 22 липня 1806 р. “Нева” повернулася до Кронштадту, випередивши “Надежду”. Таким чином, Ю. Лисянський і його екіпаж стали першими вітчизняним навколосвітніми мандрівниками^{*4}.

Якщо морський офіцер Ю.Ф. Лисянський був пов’язаний із морем і його перебування у Франції обмежувалося палубами французьких кораблів, французькими територіальними водами й окремими портами, то інший уродженець Ніжина побував безпосередньо на території континентальної Франції – діяльність цього ніжинця була також пов’язана з воєнними діями. Петро Християнович Вітгенштейн (1769–1843) народився в Ніжині (щоправда, за іншими даними – в Переяславі) в родині німецького офіцера, що прибув на російську військову службу. Рано почавши військову кар’єру, він у 30-річному віці вже став генералом. Відзначився у бойових діях в Польщі та на Кавказі, прославився у військових кампаніях проти французів і турків. Особливо відзначився військовий талант П.Х. Вітгенштейна під час франко-російської війни 1812–1813 років. Після смерті М. Кутузова в 1813 р. Петро Християнович деякий час за наказом Олександра I був головнокомандуючим російськими та пруськими арміями. 16–19 жовтня 1813 р. він командував однією з армій у “Битві народів” під Лейпцигом, де наполеонівська армія зазнала тяжкої поразки. Після цієї перемоги антифранцузька коаліція перенесла бойові дії безпосередньо на територію Франції.

27 лютого 1814 р. експедиційний корпус П.Х. Вітгенштейна за підтримки баварців і австрійців узяв участь у битві поблизу містечка Бар-сюр-Об у провінції Шампань. Найбільш запеклі бої відбувалися біля селища Аїльвіль. Коли атака російських егерів була відбита французьким генералом Монфором, П. Вітгенштейн особисто повів Псковський кірасирський полк у наступ і в ході битви був поранений кулею в ногу навиліт. Французи були розбиті й відступили^{*5}. Отримавши поранення, полководець змушений був відійти від військових дій на лікування.

^{*4} Лисянский, Юрий Федорович (1773–1837) // *Кругосвет. Онлайн энциклопедия* [Електронний ресурс]: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/LISYANSKI_YURI_FEDOROVICH.html

^{*5} *Сражение при Бар-сюр-Обе* // *Википедия. Свободная энциклопедия* [Електронний ресурс]: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B8_%D0%91%D0%B0%D1%80-%D1%81%D1%8E%D1%80-%D0%9E%D0%B1%D0%B5

За правління Миколи I П.Х. Вітгенштейн отримав чин генерал-фельдмаршала й титул світлішого князя, що на той час було винятковим проявом монаршої прихильності. Страждаючи від старих ран і хвороб, полководець змушений був часто їздити на лікування. Під час однієї з таких подорожей, перебуваючи у Львові він помер на руках у дружини^{*6}. Так закінчилося дивовижне життя воєначальника, що, будучи німцем, народився й помер в Україні, все життя віддано служив Росії, воюючи з поляками, турками та французами.

Після завершення наполеонівських війн вітчизняна історія протягом століття не має великих військових конфліктів з Францією, за винятком Кримської війни 1853–1856 років, основні бойові дії якої велися на території Південної України, зокрема, Криму. Загалом, упродовж XIX ст. зв'язки між Францією та Україною мали мирний характер. До Франції часто приїжджали діячі української й зарубіжної науки та культури, які бували чи жили в Ніжині.

Подорожуючи Україною, через Ніжин в 1825 р. проїжджав видатний польський поет і суспільно-політичний діяч Адам Міцкевич (1798–1855). Він любив Україну, яку вважав історичною складовою Речі Посполитої, цікавився культурою та минулим українського народу. З 1832 р. і майже до смерті А. Міцкевич проживав у Парижі.

Восени 1836 – взимку 1837 рр. у французькій столиці побував Микола Васильович Гоголь, життя якого було тісно пов'язане з Ніжином [19, с. 242]. Візит молодого Гоголя до Парижа був спричинений проблемами із здоров'ям. Письменник лікувався у місцевих лікарів, спілкувався з тутешнім літературним бомондом, удосконалював своє знання французької, яку вивчав ще в Гімназії Вищих Наук у Ніжині.

У різний час Францію відвідували такі діячі української культури й науки як М.І. Костомаров, П.О. Куліш, Марко Вовчок, М.С. Грушевський та інші, які хоча б раз у житті відвідували Ніжин.

Достатньо добрий зв'язок із Францією мав Юридичний ліцей князя Безбородька (зреформований у 1875 р. в Історико-філологічний інститут князя Безбородька). Новинки книжної продукції з цієї країни у великій кількості потрапляли до бібліотеки сучасного Гоголівського навчального закладу. Один із ніжинських професорів, що вважався одним з кращих представників вітчизняної медієвістики, Володимир Костянтинівич Піскорський (1867–1910) кілька років провів у Франції й Іспанії^{*7}.

Маловідомим є факт, що більше трьох років свого дитинства у Ніжині провела відома російська поетеса Зинаїда Гіппіус (1869–1945). В цьому місті працював чиновником її батько Микола Романович. Дівчинка навчалася вдома, де уроки її давали викладачі місцевого Юридичного ліцею. Батько майбутньої літераторки захоплювався творчістю видатного вихованця ніжинського ліцею Миколи Гоголя, ставив імпровізовані вистави за мотивами його творів і сам залюбки грав у них ролі. Микола Гіппіус брав активну участь у відкритті в Ніжині першого в світі пам'ятника М.В. Гоголю.

^{*6} Вітгенштейн, Пётр Христианович // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%88%D1%82%D0%B5%D0%B9%D0%BD_%D0%9F%D1%91%D1%82%D1%80_%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

^{*7} Піскорский Владимир Константинович // Руський библиографический словарь [Електронний ресурс]: <http://rulex.ru/01160638.htm>

На жаль, у 1881 р. він помер від застуди й родина Гіппіусів незабаром залишила Ніжин і переїхала до Москви. Після революції Зинаїда Миколаївна, не сприйнявши владу більшовиків, разом із чоловіком – відомим письменником, публіцистом, філософом Дмитром Мережковським – виїхала за кордон. Останні роки життя подружжя провело в Парижі, де обидва померли і були поховані у спільній могилі на цвинтарі Сен-Женев'єв-де-Буа^{*8}.

У 1895 р. в Ніжині фабрикантом і меценатом П.Ф. Кушакевичем було відкрито технічне училище, назване ним на честь свого дядька А.Ф. Кушакевича, який і заповів основні кошти на його заснування. Одним із перших директорів училища став батько відомої радянської дослідниці декабристського руху, академіка АН СРСР Мілиці Василівни Нечкіної (1901–1985), яка народилася саме в Ніжині. За короткий час Ніжинське технічне училище А.Ф. Кушакевича набуло такої відомості, що найкращі виробники його учнів, навіть, експонувалися на Всесвітній виставці у Парижі.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Франції, головне у Парижі, формується потужна інтелектуальна українська громада з науковців, письменників, революціонерів, службовців. Деякі представники цього товариства були безпосередньо пов'язані з Ніжином.

Особливою увагою слід відмітити видатного українського антрополога, етнографа, археолога й громадського діяча Федора (Хведора) Кіндратовича Вовка (1847–1918). Він народився та виріс в Україні (на Полтавщині) й усе життя присвятив служінню Батьківщині. Навіть, маючи від народження російське прізвище Волков, він його згодом сам українізував. Давній друг Михайла Драгоманова та Володимира Антоновича, Ф.К. Вовк став одним із перших українських емігрантів, проживши більше двох десятиріч у Парижі, де навчався, а потім викладав у місцевій Школі антропології (й інших закладах), був членом Історичного та Антропологічного товариств у Парижі. З Ніжином відомого науковця пов'язували дитячі спогади про роки навчання у місцевій гімназії^{*9}.

Іншим відомим “ніжинцем” у Франції можна вважати історика, літературознавця й публіциста, активного діяча УНР Федора Яковича Савченка (1892 – після 1936). Як і Федір Вовк, він народився на Полтавщині. В Ніжині він здобував вищу освіту в Історико-філологічному інституті князя Безбородька, а з 1914 р. продовжив наукові студії в Парижі. З початком Української революції Ф. Савченко взяв активну участь у державотворчих процесах. У 1918 р. він був одним з організаторів українсько-французького товариства “Cercle d'etudes franco-ukrainiennes” (“Франко-українське дослідницьке коло”) і був редактором видання цього товариства – тижневика “La France et l'Ukraine”. В 1919 р. Ф. Савченко входив до делегації УНР у Парижі. Проте, серце тужило за Батьківщиною. Переживаючи за долю України, він зблизився з Михайлом Грушевським, який також тяжко переживав розлуку з Батьківщиною, а також зблизився із закордонною групою УПСР. Після повернення в 1924 р. М. Грушевського до Києва й включення його в активну наукову роботу, Ф. Савченко

---

^{*8} Вульф В. Декадентская мадонна (начало) // Виталий Вульф (персональный сайт) [Електронний ресурс]: <http://www.v-vulf.ru/official/official-41-1.htm>; Литературное творчество З.Н. Гиппиус конца XIX – начала XX века (1893-1904 гг.): религиозно-философские аспекты // Планета диссертаций [Електронний ресурс] // http://planetadisser.com/see/dis_25107.html

^{*9} Федір Вовк // Українці в світі [Електронний ресурс]: <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/f4907b7351b21f20>

попрохав допомоги у “батька української історії”, щоб він посприяв і його поверненню до України. В 1925 р. Федір Якович отримав дозвіл від радянської влади й зміг повернутися додому. У Києві він увійшов до історичної секції ВУАН, став керівником Комісії заходознавства-та-американознавства та Комісії Західної України, активно друкувався в журналах “Україна” та “За сто літ”, редагованих М.С. Грушевським. Але співпраця з академіком, український патріотизм і участь у будівництві добільшовицької незалежної України дорого обійшлися науковцю. В 1931 р. він був заарештований і незабаром засуджений до 5 років позбавлення волі. Перебуваючи в ув’язненні він до останнього намагався не полишати наукової діяльності. Проте, після 1936 р. його доля невідома. Ймовірно, як і сотні інших репресованих українських інтелігентів Ф.Я. Савченко став жертвою кривавих сталінських катів і загинув.

Корінним ніжинцем був український революціонер, соціал-демократ Овксентій (Оксен) Миколайович Лола (псевдонім Степанюк) (1884–1919). Будучи одним з організаторів РУП, він після революції 1905 р. зблизився з більшовиками. Через переслідування О. Лола був змушений емігрувати. Виїхавши до Франції, він став активним діячем Паризької секції закордонних організацій РСДРП. О. Лола-Степанюк активно захищав права українців на свою мову та культуру, друкувався у “Правді” й іншій більшовицькій пресі. Відомо, що відбувалося постійне листування між ним і Володимиром Леніним. Від українського революціонера “вождь світового пролетаріату” отримував цінну інформацію про поширення революційного руху в Україні, ставлення українців до більшовиків. Отримані свідчення дозволили В. Леніну краще продумати політику своєї партії в Україні. В 1919 р. О. Лола загинув у Києві [11, с. 134]^{*10}.

Після революції 1917 р. та громадянської війни з України за кордон линув великий потік емігрантів. Цих вигнанців прийнято вважати другою хвилею української еміграції, на противагу першій хвилі кінця XIX – початку XX ст, здебільшого трудовій. Багато хто з цих людей осів у Франції, декому пощастило облаштуватися там досить добре. Майбутній прем’єр-міністр цієї країни в 1992–1993 рр. при президентові Франсуа Міттерані, активний учасник Руху Опору П’єр Береговуа або Петро Адріянович Береговий (1925–1993), народився в родині саме таких емігрантів із України. У Франції знайшли притулок такі українські політичні діячі як Симон Петлюра, Нестор Махно, Володимир Винниченко й інші.

Не обійшлося серед таких біженців і без уродженців Ніжинщини. Серед пореволюційних вигнанців особливо виділяється постать Осипа Матвійовича Твердовського (1891–1930), активного учасника Української революції, героя Крут. О.М. Твардовський (справжнє прізвище Твердун) народився в Ніжині, навчався у місцевій гімназії, звідси відправився на фронті I Світової війни, де отримав кілька поранень. У 1917 р. включився в революційну діяльність. Брав участь в організації захисту щойно створеної Української Народної Республіки від більшовицької навали. Місце майбутньої битви за Україну під станцією Крути знаходилося зовсім поряд із його малою батьківщиною – Ніжином. У запеклому бойовищі йому пощастило вижити. Після поразки національно-визвольних змагань він емігрував. За кордоном вступив до ОУН, був од-

^{*10} *Зазерский Е., Любарский А.* Ленин. Эмиграция и Россия. – М., 1975. – Ч. II. // Концепция двух продолжений [Електронний ресурс]: http://nounivers.narod.ru/bibl/zalb_24.htm

ним із керівників відділення організації в Люксембургу. Тяжко працюючи на індустриальних підприємствах Східної Франції та Люксембурга, О. Твердовський зароблені кошти витрачав на українську справу, мріючи про час, коли його Україна стане вільною державою. 16 квітня 1930 р. він помер і був похований там-таки в Люксембургу. В некролозі, вміщеному в газеті “Розбудова нації”, сповіщалося: “Бл[аженої] п[ам’яті] О. Твердовський [народився] 1.XI.1891 р. в Ніжині на Чернігівщині, в заможній козацькій родині. Середню освіту отримав при ніжинській гімназії. З вибухом світової війни служив в 176 переволюченському полку, де скінчив школу хорунжих. За великої війни був ранений, як людина надзвичайно хоробра нагороджений був численними відзнаками аж по орден св. Юрія [тобто орден Св. Георгія – *авт.*] включно. На початку революції 1917 р. приймає участь в боях як командант українизованого куреня під Тарнополем, де по-друге ранений в голову. По загоєнню рани замість дати зробити собі конче потрібну операцію голови та основно лікуватися, втікає під час навали большевиків (наступ Муравйова) зі шпиталю, продирається до Ніжина, де й організує український відділ та вирушає зі своїм братом бл.п. Матвієм на ст. Крути проти армії Муравйова, що тоді наступала на Україну. Враз із студентським відділом, що й собі туди прибув, боронить станцію Крути; оточений із усіх боків та не маючи вільного шляху до відступу, він з рештками свого відділу та з окликом “Слава Україні” продирається через густі ворожі лави та відходить до Ніжина. По занятті того міста большевиками, переховується зі своїм відділом по лісах, звідки робить безперестанні випади до опанованого большевиками міста; по тяжких боях виганяє большевиків із міста та опановує його до приходу німців. Тоді вступає в київську інструкторську школу, по закінченні якої призначений є до брацлавського полку м. Тульчин. Там, як один із найкращих старшин, стає командантом підстаршинської інструкторської сотні. Невдовзі відкомандирований до 1-го київського сердюцького полку, але відмовляється в ньому служити тому, що складався він майже з самих московських старшин, настроєних ворожо до українців та повертає до брацлавського полку. Під час протигетьманського повстання бере активну участь у боротьбі з московськими карними відділами. За часів Директорії УНР був заступником команданта броненого поїзду “Помста” (коли командантом був його брат), а невдовзі й командантом та вславився низькою героїчних вчинків. Ранений у боротьбі з большевиками попадає в польський полон (Ланцут, Бересть Лит[овський]); там незабаром вступає до 6 стр[ілецької] дивізії армії У.Н.Р. та при відході дивізії на фронт є призначений на бронепотяг. Попавши по-друге на інтерновання до Польщі, працює як робітник у Каліші, жертвуючи з зароблених грошей великі суми на різні національні потреби (напр. 1000.000 мп. на “Українську Трибуну”). Але незабаром залишає Польщу та переїздить до Західної Європи. Працює тяжко в копальнях у Франції, потім на фабриці, а вкінці переноситься до Люксембургу. З тяжко зароблених грошей залишає собі мінімальну частину; решту віддає різним українським установам та організаціям, як рівно ж допомагає батькам, [які] залишилися без кусника хліба <...> Будучи заклятим ворогом орієнтації на окупантів України, вступає до “Організації Українських Націоналістів”, де й веде активну роботу; зокрема – спільно з п. Чубом закладає Відділ ОУН у Люксембурзі та всю свою енергію вкладає для його поширення та зміцнення”^{*11}.

---

^{*11} Бутко С. Організація Українських Націоналістів галичанського походження? [Електронний ресурс]:

Важливо зазначити, що героїчну смерть за Україну прийняв під Крутами бойовий побратим О. Твердовського Володимир Якович Шульгин (1894–1918), лідер Української студентської громади в Києві, старший брат якого Олександр (1889–1960) був активним діячем УНР і входив до керівництва новоствореного українського дипломатичного відомства. В 1919 р. Олександр Шульгин представляв інтереси України на Паризькій мирній конференції. Після поразки Української революції залишився в Парижі, де помер і похований. Упродовж усього життя активно публікувався у французьких виданнях, поширюючи відомості про Україну серед місцевої громадськості, зокрема, й про Крути, де наклав головою його брат.

Серед політичних емігрантів особливою яскравістю виділяється подружжя Дмитра та Наталії Дорошенків, тісно пов'язаного з Ніжином. Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951) відомий український історик, активний діяч Центральної Ради (зокрема, в 1917–1918 роках губернський комісар на Чернігівщині) та міністр закордонних справ в уряді Павла Скоропадського, завжди підкреслював, що походив з давнього козацько-старшинського роду на Глухівщині. З 1919 р. Дорошенки на еміграції. В 1921–1951 роках Дмитро Іванович був професором кафедри історії Українського Вільного Університету у Відні (згодом у Празі й Мюнхені). Він став першим президентом Української Вільної Академії Наук, утвореної в 1945 р. В тіні свого чоловіка менш відомою залишається Наталія Михайлівна Дорошенко (у дівочтві Васильченко). Вона народилася 1 вересня 1888 р. в Ніжині. У 18-річному віці вийшла за Д.І. Дорошенка. Відзначалася палкою любов'ю до України. Маючи неабиякий театральний талант, прославилася як українська драматична актриса. Багато зробила для розвитку українського театру. Була активним членом катеринославської “Просвіти”. Залишивши в 1919 р. Батьківщину, Наталія Михайлівна завжди сумувала за рідним краєм: “Всі ми тяжко сумуємо і хочемо скоріше вернуться на Україну. Я ж ніколи зроду не звикну до чужини, тільки й марю про Київ”. За кордоном, живучи в Австрії, Німеччині, Чехословаччині, час від часу подружжя Дорошенків проводило відпочинок у Франції, налагоджували співпрацю між українцями в різних країнах Західної Європи. Наталія Михайлівна надовго пережила чоловіка й померла в 1970 р. (за іншими даними – в 1980 р.) [14–15]^{*12}.

Певним чином із Францією було пов'язане життя мистецтвознавця, археолога, етнографа Вадима Михайловича Щербаківського (1876–1957), який свого часу навчався в Ніжинській гімназії. Після революції він опинився в еміграції. В 1922–1945 роках працював професором Українського Вільного Університету в Празі, а в 1945–1951 роках, після перенесення цього закладу до Мюнхена, став його ректором. Був членом багатьох міжнародних наукових товариств, зокрема й Міжнародного Антропологічного Інституту у Франції. Помер і похований у Лондоні.

Не можна оминати увагою тих ніжинців, яких традиційно відносять до російського культурного простору. Насамперед мова йде про Ольгу Степанівну Хохлову. Вона народилася в Ніжині 17 червня 1891 р. у родині полковника російської армії. Ще маленькою дівчинкою Ольга захопилася балетом. Особливо невгамовним її потяг до

[http://209.85.129.132/search?q=cache%3Ab04Hsxuv0WQJ%3Acenter.uct.ua%2Fdoslidzh%2FB\(6\).pdf+%D0%9E%D1%81%D0%B8%D0%BF+%D0%A2%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9&hl=ru&gl=ua](http://209.85.129.132/search?q=cache%3Ab04Hsxuv0WQJ%3Acenter.uct.ua%2Fdoslidzh%2FB(6).pdf+%D0%9E%D1%81%D0%B8%D0%BF+%D0%A2%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9&hl=ru&gl=ua)

^{*12} Дмитро Дорошенко // Ізборник [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/cultur/cult30.htm>

цього мистецтва став після того, як вона побачила у Франції виступи мадам Шрьосонт. Незабаром вродлива тендітна дівчина стала танцівницею “Російського балета” Сергія Дягілева, що мав величезний успіх серед французької публіки. 18 травня 1917 р. вона танцювала на прем’єрі балету “Парад” у паризькому театрі Шатле. Серед авторів цієї вистави були Сергій Дягілев, Ерік Саті та Жан Кокто. За костюми і декорації відповідав не менш зірковий чоловік – Пабло Пікасо. Іспанський митець одразу закохався у чарівну росіянку й попросив її руки. Та відповіла йому взаємністю. Незабаром він привіз її до Барселони і познайомив зі своєю родиною. Щоб зменшити опір матері, яка була не в захваті від шлюбу з чужоземкою, П. Пікасо намалював Ольгу в традиційному іспанському наряді. 12 липня 1918 р. Ольга і Пабло зареєстрували шлюб в мерії 7-го паризького округу. Звідти вони вирушили до російського православного собору Олександра Невського на вул. Дарю, де відбулося вінчання. Свідками на весіллі були Жан Кокто та Макс Жакоб, серед гостей – Сергій Дягілев, Анрі Матіс, Гертруда Стайн, Гійом Аполінер. Молодята почали спільне життя в будинку на вул. Бьоті, а згодом переїхали в центр столиці на вул. Ля Бовсі. Будинок П. Пікасо став справжнім осередком культурної еліти Парижа, а Ольга та Пабло – в центрі уваги громадськості. В 1921 р. у них народився син Пауло (Поль). Проте, скоро стосунки подружжя почали псуватися. Запальний іспанець мав бурхливі романи на стороні. Подружні зради виводили Ольгу з себе. В 1935 р. між ними стався остаточний розрив. Забравши сина, мадам Пікасо виїхала на південь Франції, де й проживала до смерті. Незважаючи на це, юридичний шлюб між подружжям тривав до кінця її життя. О. Хохлова померла 11 лютого 1955 р. в Каннах від раку. Портрети Ольги пензля П. Пікасо на світових аукціонах нині оцінюються в мільйони доларів^{*13}.

Цікавою є доля ще одного ніжинця – Миколи Володимировича Скобліна (1894–1937(1938)). Дворянин за походженням, після закінчення Чугуївського військового училища він одразу потрапив на фронт під час I Світової війни. Протягом 4 років пройшов шлях від прапорщика до штабс-капітана, за особистий героїзм і мужність у боях із австрійцями був нагороджений орденом Св. Георгія 4-го ступеня. З 1917 р. активний учасник білого руху – полковник Добровольчої армії генерала Лавра Корнілова, отримав чин генерал-майор від барона Петра Врангеля. З 1920 р. – на еміграції. Опинився у Парижі, де був близьким до генерала Олександра Кутепова, призначеного Великим князем Миколою Миколайовичем керівником Російського загальновійськового союзу (РЗВС). Вважається, що з 1930 р. М. Скоблін співпрацював з ДПУ-НКВС, передавав фальшиву інформацію німецькому абверу й був причетний до викрадення радянськими агентами керівників РЗВС у Парижі генералів О. Кутепова (1930) та Євгена Міллера (1937). Після здійснення останньої акції, уникаючи розправи, М. Скоблін утік до Іспанії, де загинув у 1937 чи 1938 р., ймовірно, від рук агентів НКВС^{*14}.

Ще одним відомим ніжинцем у Франції був Феодосій Георгійович Спаський (1897–1979). Випускник Ніжинського історико-філологічного інституту імені князя Безбородька, він разом із двома братами Георгієм і Василем після революції емігрував до Юго-

^{*13} Ольга Степановна Хохлова // Люди [Електронний ресурс]: <http://www.peoples.ru/love/hohlova-picasso/history.html>

^{*14} Скоблін [Електронний ресурс]: <http://armen-gasparyan.livejournal.com/tag/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BD>

славії, згодом – до Франції (відповідно, старша сестра Євгенія і наймолодший із братів Іван залишилися в Ніжині, згодом стали відомими науковцями, зазнали репресій). Ф.Г. Спаський Свято-Сергієвський православний богословський інститут в Парижі (1928), згодом викладав у ньому сектознавство, латинську та грецьку мови, літургіку та Святе Письмо; працював бібліотекарем, секретарем і скарбником. Окрім того, служив псаломщиком Свято-Введенської православної церкви в Парижі та керував чоловічим церковним хором. Похований на російському цвинтарі Сен-Женев'єв де Буа в Парижі^{*15}.

Друга світова війна не лише стала найбільшою трагедією в історії людства, але й призвела до колосальних міграційних процесів. Україна опинилася в епіцентрі цих політичних катаклізмів. Важко сказати напевно, чи опинялися уродженці Ніжинщини на території Франції в період цієї війни. Проте, таке припущення видається цілком обґрунтованим, зважаючи на наявність у цій країні німецьких концентраційних таборів для військовополонених, а також підприємств, на яких використовувалася праця підневільних рабів із України. Отже, ніжинці у якості полонених червоноармійців або остарбайтерів цілком могли опинитися й у Франції. Можна згадати українців, що пристали до французького Руху Опору, й у першу чергу Василя Васильовича Порика, лейтенанта Червоної армії, Героя Радянського Союзу, національного героя Франції, активного учасника боротьби з німецькими окупантами. Після втечі з німецького полону він очолив французький партизанський загін. У 1944 р. був захоплений і розстріляний німцями.

З 1944 р. з України на захід линула т.зв. третя хвиля української еміграції. Це були люди, що не хотіли знову опинитися під ярмом нелюдської сталінської тиранії. Багато з них емігрували, побоюючись потрапити до радянських таборів – або через співпрацю з німцями під час окупації, або, через участь у нерадянському русі опору, або, навіть, через неучасть у радянському русі опору – який могли розцінити як співпрацю з окупантами. Через Польщу, Чехословаччину й Австрію такі мігранти потрапляли до Німеччини, а згодом виїжджали за океан, переважно до США, Канади чи Австралії. Частина переселенців тимчасово чи постійно осідала у Франції.

Після війни група емігрантів-інтелектуалів з України заснувала у паризькому передмісті Сарселі осередок НТШ у Франції. Серед цих ентузіастів були Володимир Кубійович, Зенон Кузеля й інші. До кола цих діячів можна зарахувати відомого літературознавця, письменника, перекладача Івана Кошелівця (1907–1999). Його справжнє ім'я – Іван Максимович Ярешко. Народився у с. Кошелівка на Ніжинщині – звідси й псевдонім. У 1930 р. він закінчив Ніжинський інститут народної освіти (це колишній НІФІ). Але науковій і літературній кар'єрі завадив вир сталінських репресій, що знищив цвіт української інтелігенції. І. Кошелівцю пощастило вижити. Опинившись у 1941 р. під німецькою окупацією. Заснував і короткий час редагував міську газету "Ніжинські вісті". Коли стало зрозуміло наприкінці літа 1943 р., що німці не втримаються на Ніжинщині, він вирішив більше не потрапляти під деспотію Сталіна. Разом із іншими втікачами І. Кошелівець вирушив на Захід. У 1950 р. він брав активну участь у заснуванні осередку НТШ в Сарселі й підтримував його діяльність упродовж усього життя. Маючи житло в Мюнхені, він постійно навідувався до Сарселя, Парижа й інших міст Франції, зустрічався з колегами й земляками [2, с. 474; 9, с. 11].

^{*15} Спаський Феодосий Георгиевич // Российское Генеалогическое Древо [Електронний ресурс]: <http://r-g-d.ru/S/sofronov.htm>

Кілька років у повоєнному Парижі прожив відомий письменник український діаспори, діяч національного руху Леонід Полтава (1921–1990). Справжнє ім'я цієї людини Леонід Едвардович Пархомович (інколи вказують подвійне прізвище Єнсен-Пархомович). Доля остарбайтера перетворила його на емігранта. З Ніжином його пов'язували роки навчання в Ніжинському державному педагогічному інституті (1938–1940). Залишивши Париж, він згодом у Мадриді очолив український відділ Іспанського радіо, потім працював на радіо “Свобода” в Мюнхені, а в 1958 р. переїхав до США, де працював в українській редакції радіо “Голос Америки”, був редактором щоденнику “Свобода”.

На відміну від інших, ще один відомий “ніжинець” відомий український історик Микола Неонович Петровський (1894–1951) в Парижі опинився не в якості емігранта. В 1915–1919 роках він навчався на історичному відділенні Історико-філологічного інституту імені князя Безбородька, згодом викладав у цьому інституті історичні дисципліни. Підтримував тісні контакти з М. Грушевським, був співробітником кількох дослідницьких установ під орудою академіка. В 1933 р. М.Н. Петровський був звинувачений у націоналізмі і зазнав політичних гонінь, був звільнений з роботи в Ніжинському інституті соціального виховання (це наступник інститут народної освіти і попередних педагогічного інституту в Ніжині). З 1937 р. працював у тільки-но створеному Інституті історії України АН УРСР, в 1942–1947 роках (починаючи з його евакуації до Уфи) – директор цього інституту. З 1945 р. – член-кореспондент АН УРСР. Входив до складу делегацій Української РСР на асамблеях ООН у Сан-Франціско (1945), та Лондоні (1946). У 1946–1947 роках М. Петровський брав участь у роботі Паризької мирної конференції, яка поставила крапку в подіях II Світової війни. Проте, наприкінці 1940–х років історик знову зазнав нищівної критики, був знову звинувачений у націоналізмі й ідеологічних перекинуттях, був знятий із посади і своєї смерті в 1954 р. працював завідувачем відділу археографії згаданої академічної установи.

Згідно опитуванню серед росіян, проведеного газетою “Комсомольська правда”, найвродливішою жінкою XX ст. визнана Народна артистка СРСР Еліна Авраамівна Бистрицька. Ніжинці пишуться тим, що свої юні роки, майбутня зірка радянського кіно, що зіграла незабутні ролі в “Тихому Доні”, “Добровольцях” й інших радянських повоєнних кінострічках, провела в місті на берегах Остра. Еліна Авраамівна народилася в 1928 р. в Києві у родині військового лікаря. Незадовго до початку II Світової війни родина Бистрицьких переїхала до Ніжина. Швидке наближення загарбників змусило їх евакуюватися – це був єдиний порятунок, оскільки шансу пережити нацистську окупацію у євреїв Бистрицьких не було. В листопаді 1944 р. вони повернулися до Ніжина, де Еліна вступила до місцевого медичного технікуму, після закінчення якого отримала диплом акушера-гінеколога. Проте, дівчину вабила сцена, вона завжди мріяла поступити до театрального закладу. Струнка красуня з мелодійним голосом і великими очима бездоганно танцювала й мала чарівну посмішку. Але під тиском батька вона змушена була тимчасово відмовитися від кар'єри актриси й поступити до Ніжинського педінституту на філологічний факультет. Свої найзаповітніші мрії вона могла реалізовувати лише на маленьких сценах під час самодіяльних вистав. Але проявивши вольовий характер, попри всі негаразди в 1951 р. вона вступила до Київського театрального інституту імені І.К. Карпенка-Карого. Фортуна посміхнулась: вона одразу ж отримала невеличку роль у фільмі “Тарас Шевченко”, де роль Великого Кобзаря

геніально зіграв Сергій Бондарчук. У 1955 р. Е. Бистрицька із С. Бондарчуком зіграли головні ролі в романтичній картині “Незакінчена повість”. Молода актриса мала великий успіх. У грудні 1955 р. разом із уславленими метрами сцени – Миколою Черкасовим, Сергієм Бондарчуком, Людмилою Целіковською, Еліна Бистрицька входила до складу делегації на тижні радянського кіно в Парижі. Французька столиця була вражена професійною майстерністю радянських акторів. Згодом будуть незабутня Аксінья з “Тихого Дону”, Льоля з “Добровольців”. Е. Бистрицька завжди підтримувала культурний зв’язок із зарубіжжям. Певну протекцію в цьому їй надавав чоловік – Микола Семенович Патолічев (1908–1989), який довгий час був заступником міністра закордонних справ СРСР, а згодом – міністром зовнішньої торгівлі СРСР. Окрім того, Е. Бистрицька довгий час очолювала федерацію художньої гімнастики СРСР (згодом – Російської Федерації). Одна з останніх ролей актриси – княгиня Ольга у стрічці Булата Мансурова “Теплі вітри давніх болгар”^{*16}.

Не припиняються контакти між Ніжином і Францією за доби незалежності України (звісно, не враховуючи чисельні ділові та туристичні відвідини ніжинцями країни галських півнів, модних кутюр’є та столиці всіх закоханих). Велику роль у поширенні української музичної культури в світі відіграє молодіжний хор “Світич”, який існує при Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя з 1993 р. За час свого існування цей колектив удостоївся багатьох престижних міжнародних нагород. Колектив став володарем Золотої медалі Першої всесвітньої хорової Олімпіади “Лінець-2000”, переможцем Національного хорового конкурсу імені Миколи Леонтовича; окремі виконавці хору стали лауреатами міжнародних конкурсів і фестивалів у Білорусі, Італії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Туреччині, Сербії. Художні керівники та диригенти хору, багаторазові лауреати численних міжнародних конкурсів, Заслужені діячі мистецтв України – Людмила Юріївна Шумська та Людмила Василівна Костенко, концертмейстер – Галина Георгіївна Брюзгіна.

У травні 2009 р. творчий колектив “Світича” взяв участь у XV Міжнародному хоровому фестивалі “Nansy: Voix du monde” (“Нансі: голоси світу”). На цьому співочому форумі (який, до речі, цього року святкував тридцяті річницю існування), було представлено 18 хорових колективів з 15 країн світу – чудовий діалог мов, народів, культур, адже ніщо так не об’єднує людей, як музика. Фестиваль відбувся у столиці Лотарингії Нансі, оголошеною пам’яткою культури ЮНЕСКО. Відкриття фестивалю на пл. Станіслава (по неї у цьому огляді вже згадувалося) урочисто провела відома французька співачка Катрін Лара. Французи люб’язно прийняли ніжинців. Ще з більшим захопленням вони насолоджувалися співом колективу “Світича”, який виконував класичні та народні твори (“Цвіт папороті”, “Щедрик”, “Порізала пальчик”, “Засвічу свічу”, “Ave, Maria”, “Лев спить уночі”) у соборі Св. Станіслава. Українська пісня полюнула французькі серця своєю чуйністю, мелодійністю, красою. Не розуміючи українських слів, французи – тим не менш – були зачаровані чудовим співом і, навіть, намагалися підспівувати. Коли заспівала солістка Алла Хоменко, від її заворожуючого, зворушливого співу в багатьох слухачів на очах забриніли сльози. З нею потому охоче

---

^{*16} Быстрицкая Элина Авраамовна // Советский экран [Електронний ресурс]: <http://akter.kulichki.net/bystrickaya.htm>

фотографувалися, її виступ записували на диктофони та камери. Великий успіх мала також молода солістка, лауреат Всеукраїнських та Міжнародних фестивалів Яна Могильна. Президент фестивалю Мішель Тіріон про виступ ніжинців відгукнувся так: “Ми горді приймати у себе хор “Світич”. Для нас важливо відкрити іншу країну, інших людей. Нам дуже приємно, що Україна бере участь у фестивалі і як кажуть в Україні: “Многая літа!”. Завдяки “Світичу”, який французи сердечно прийняли та полюбили, голос України був почутий у Франції. Оргкомітет фестивалю визнав “Світич” кращим хором фестивалю – тому він був удостоєний честі завершати великий заключний концерт. Також ніжинський колектив отримав “Почесний диплом” і спеціальний приз – символ фестивалю. Відома французька газета “L’Est Républicain” із захватом писала, що коли виступав “Світич”, потужні й чарівні голоси його хористів змушували публіку тремтіти від захоплення й хвилювання. Стаття мала підзаголовок “Фантастичні українці” [22]. Закінчилася ця гастрольна подорож святковим подарунком – дводенною екскурсією до Парижу. Ніжинці відвідали Лувр, парк Тюільрі, Єлисейські поля, Ейфелеву вежу, Собор Нотр-Дам де Парі, центр Шарля Помпиду, Монмартр й інші визначні пам’ятки столиці Франції^{*17}.

Безумовно, діяльність українців у Франції має багатомісячне минуле. Серед осіб із різних регіонів України, що зробили свій внесок в духовну, політичну чи військову історію Франції, представники Ніжинщини посідають далеко не останнє місце. Поза всяким сумнівом, зважаючи на глобалізацію світу й інтеграцію України до європейського співтовариства, контакти між цим регіоном і цією західною державою будуть всіляко розвиватися та розширюватися. Ця публікація – лише перша спроба звести “ніжинців” у Франції у єдиний список; до того ж, спроба далека від повноти й довершеності. Подальший пошук покаже – наскільки повним такий список може бути.

1. *Боплан Г.Л. де.* Опис України. *Меріме П.* Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.
2. *Бурім Д.В., Кучерук О.О., Маврін О.О.* Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.
3. *Вагіна О.М.* Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918-1939): Дис. ... кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1999. – 230 арк.
4. *Васильчиков А.А.* Семейство Разумовских. Т.1. – Спб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1880. – 560 с.
5. *Васильчиков А.А.* Семейство Разумовских. Т.3. Ч.1. – Спб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1882. – 602 с.
6. *Васильчиков А.А.* Семейство Разумовских. Т.4. Ч.2. – Спб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1887. – 603 с.
7. Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
8. *Дробот І.І.* Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил в еміграції та на західноукраїнських землях (1920–1930-і рр.): Дис. ... доктора історичних наук за спеціальністю: 07.00.01 / Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова. – К., 2002. – 473 арк.
9. *Жуковський А.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Львів-Париж: Видавництво НТШ, 2000. – 138 с.

^{*17} Молодіжний хор “Світич” / Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]: [http://siver.com.ua/news/2009-06-26-2213](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%85%D0%BE%D1%80_%C2%AB%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%C2%BB; “Ніжин–Нансі–Париж”: ювілейний тур “Світича” / Сіверщина [Електронний ресурс]: <a href=)

10. *Іваненко О.А.* Культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: Дис. ... кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 198 арк.
11. *Калібаба Д.* Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. – Чернігів, 1998. – 256 с.
12. *Кураєв О.О.* Культурні зв'язки України і Франції у другій половині XIX – на початку XX ст.: Дис. ... кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.03 / Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1992. – 162 арк.
13. *Лучицкий И.В.* Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV вв. // Университетские известия [Київ]. – 1886. – №11. – Ч.2. Критика библиография. – С.191–219.
14. *Наталія Дорошенко:* в житті і на сцені // Свобода. – 2007. – 2 лютого.
15. *Остання справа Дмитра Дорошенка:* До 125-річчя з дня народження видатного історика // Свобода. – 2007. – 3 серпня.
16. *Павленко С.О.* Міф про Мазепу. – Чернігів: Деснянська правда, 1998. – 246 с.
17. *Різниченко В.* Пилип Орлик – Гетьман України / *Борщак І.* Великий мазепинець Григор Орлик. Історичні оповіді. – К.: Український письменник, 1996. – 304 с.
18. *Січинський В.* Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.
19. *Труайя А.* Николай Гоголь. – М.: Издательство Эксмо, 2004. – 640 с.
20. *Череватюк В.Б.* Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20–30-і рр. XX ст.: Дис. ... кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.02 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1996. – 197 арк.
21. *Уткин А.И.* Информационная деятельность политических, общественных и религиозных объединений украинской диаспоры в странах Запада (1945–1991): Дисс. ... доктора исторических наук по специальности: 07.00.01 / Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. – К., 1993. – 405 л.
22. *Fantastiques Ukrainiens // L'Est Républicain.* Lundi. – 2009. – 25 mai.
23. *Дмутрычун І.* Gregoire Orlyk. Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. – P.: Présence Ukrainienne. L'Harmattan. – 370 p.
24. *Viallaneix P.* La Voie royale: essai sur l'idée du peuple dans l'œuvre de Michelet. – P.: Delagrave, 1959 – 541 p. *nouv. éd.* – Paris, Flammarion, 1971.

Луняк Є. “Ніжинці” у Франції

У статті розглянута діяльність на теренах Франції уродженців Ніжинщини чи людей, певним чином пов'язаних з цим регіоном. Простежуються взаємини між Ніжином і Францією від часу виникнення ймовірних перших контактів між ними до сьогодення.

Луняк Е. “Нежинцы” во Франции

В статье рассмотрена деятельность на территории Франции уроженцев Нежинщины или же людей, определенным образом связанных с этим регионом. Прослеживаются взаимоотношения между Нежином и Францией от момента возможных первых контактов между ними до современности.

Lunyak Ye. “Nizhynians” in France

This thesis cover the activity of the Nizhyn's natives and men connecting with Nizhin region too, who lives in France. There are traced Nizhyn–France relations, which have place from time of the first contacts in ancient time to the up-to-date time in this article.

